

1725

*S*ættes til at forvalde

den Herde af Bindska

de Konge til Danmark og Scod

de Alenders og Gothers, Hertug udi Sles

holten, Holstena og Lauenburgen, og alle andre

og Landene - *S*chuel

*S*chuel

*S*chuel

Len og stamhuse i Danmark

Af lektor, dr.phil. Carsten Porskrog Rasmussen

Da Christian V i 1671 udstedte privilegier for grever og friherrer, var det på flere måder et brud med de hidtidige principper for dansk adel og danske godser. Den danske adel var siden senmiddelalderen juridisk en enhed, hvis medlemmer alle i princippet nød samme privilegier og havde samme arvelige rang. Når vi taler om „højadel“ og „lavadel“ for 1500- og 1600-tallet, er det flydende begreber, som ikke har nogen rod i datidens sprogbrug og jura. En dansk adelsmand var netop det – en adelsmand. Der var ganske vist enorm økonomisk forskel på en Eske Brock til Gammel Estrup, der ejede tusind bondegårde, og Hans Skade

til Rolsøgård, der ejede ti, men der var ikke et formelt skel. Sønner og døtre af de rige og magtfulde havde langt større chancer for selv at blive rige og magtfulde end børn af en fattig landadelsmand, men hvis det lykkedes for de sidstnævnte at opnå høje embeder eller gifte sig rigt, var de automatisk en del af adelens elite. Den fremtrædende rigsadmiral Ove Gjedde kom således af en lidet kendt familie, men nåede magtens top ved ægteskab og karriere. På den måde havde den danske adel gennem senmiddelalderen og 1500-tallet udviklet sig til et „ridderskab“, som man fandt det inden for mange tyske enkeltstater som Holsten eller Mecklenburg. Tyskland havde ganske vist en højadel af hertuger, grever og friherrer, men de var normalt „rigsadel“, der havde fået deres titel af den tyske konge eller kejser, mens den såkaldte „landadel“ inden for de enkelte lande som regel var en enhed uden særlige titler og indre skel.

Med udgangspunkt i de generelle privilegier blev der for hvert grevskab eller baroni udfærdiget et såkaldt erektionspatent, der fastlagde de nærmere regler for dette len, herunder den særlige arvefølge, der gjaldt for det. Erektionspatentet for grevskabet Scheel fastslår på første side bl.a., at grevskabet er skabt af de fire godser Sostrup, Skærvad, Ørbæk og Skjern, og at ikke bare grevskabet som helhed, men også gården Sostrup for fremtiden skal kaldes „Scheel“.

Foto: David Slater, Gammel Estrup.

Grevskaber og baronier

I 1671 gik man i princippet fra den model, der gjaldt for det enkelte, tyske land, til den, der gjaldt dels i Tyskland som helhed, dels i større riger som Frankrig,

England og Spanien. Kongen begrundede det med, at han ønskede at udmærke „fortjente“ mænd og dermed anspore andre til at gøre sig fortjente på tilsvarende vis. Historikerne har udlagt det som et led i en del-og-hersk politik. Kongen ønskede at erstatte stands-samfundet med et rangssamfund, hvor ære og position var afhængig af forholdet til kongen, og hvor adelen var splittet. Det er uden tvivl hovedforklaringen. Det kan dog også have spillet ind, at repræsentanter for den danske konge knap blev taget alvorligt i Frankrig,

England og Spanien, hvis de ikke var grever og baroner. Man kom også på højde med Sverige, der havde haft grever og friherrer siden 1561.

Da Christian V i 1671 udstedte privilegier for en ny højadel, valgte han ligesom svenskerne de tyske titler greve og friherre, og de tilhørende godser hed grevskaber og friherreskaber, og det blev de formelt ved med, så længe der blev oprettet sådanne. I almindelig omtale blev de tyske ord friherre og friherreskab dog afløst af de franske betegnelser baron og baroni, som

Den hollandske fæstningsingeniør Henrik Ruse kom i 1661 til Danmark, hvor han kom til at stå for en hel række store fæstningsarbejder. I 1664 fik han som betaling for sine tilgodehavender det gamle Bøvling slot i Vestjylland med et stort og meget spredt fæstegods. I 1671 var Ruse blandt de første, der blev baroner, og allerede i 1672 oprettede han af sit gods baroniet Rysensteen, det andet i Jylland og det største baroni, der har været i Danmark målt på hartkorn. Baroniet blev nedlagt 1797. Prospekt udført af Ferdinand Richardt og udgivet i 1844-1868.

også i dag er de almindelige. Derfor vil resten af denne artikel også bruge ordene baron og baroni, skønt det ville være mere formelt korrekt at tale om friherrer og friherreskaber.

Der var store økonomiske krav til grever og baroner. Grever skulle båndlægge godser på 2.500 tønder hartkorn eller en kapital på 120.000 rdl. til at købe godser for, friherrer tilsvarende 1.000 tdr. hartkorn eller 50.000 rdl. Hvor store godser, der var tale om, sættes i relief af, at en dansk gennemsnitsbondegård var sat til 6 tønder hartkorn og hele landets hartkorn til ca. 360.000 tønder plus tiender.

Hidtil havde adelige godser været underkastet ejer- og arveregler, der havde samme enhedspræg som standen selv, og som tjente til at opretholde adelen som en enhed. Alt adelsgods i Danmark var *allodialt*, hvilket vil sige, at det regnedes for ubetinget privat ejendom. Det var samtidig underkastet rigoristiske arveregler, der betød, at godset skulle arvedeles mellem alle børn. Broder arvede dobbelt i forhold til søster, men ellers var arvedelingen strengt lige. Resultatet var, at godser ideligt deltes og samledes, og at den enkelte slægts godsbesiddelse gik op og ned. Den danske adel var på den ene side udadtil en enhedsstand, på den anden side præget af indre fluktuationer. Umiddelbart kunne det måske synes modsætningsfyldt, men arvereglerne var netop med til at understrege standens sammenhæng – at alle fik andel i arv, og at arvechancerne *inden for* standen var skiftende.

I modsætning hertil skulle grevskaber og baronier være dels såkaldte *majorater*, dels såkaldte *len* eller

lensgodser. At grevskaber og baronier skulle være *majorater* indebar, at de skulle gå udelt i arv fra far til ældste søn eller nærmest arveberettigede i øvrigt. Arvedelingen skulle erstattes af udelelighed, af førstefødselsret (primogenitur).

Begrebet *len* betød, at grevskaber og baronier ikke længere regnedes for at være slægtens uindskrænkede ejendom, men at de i sidste instans tilhørte kronen, der blot havde overladt slægten en arvelig brugsret. Konkret betød det, at grevskabet eller friherreskabet, „hjemfaldt“ til kronen, dvs. overgik til kongen, hvis stifterens efterslægt uddøde. De svenske grevskaber og baronier var *len* i ordets normale betydning, idet de var skabt af krongods, der var forlenet til en adelsmand. Lensgodser var eller havde desuden været udbredte i store dele af Europa syd for Ejderen, hvor de typisk var opstået ved, at en fyrste på et tidspunkt i middelalderen havde overladt godset til slægtens stamfar. Ironisk nok gik bestræbelserne i store dele af Nordtyskland ud på at gøre lensgodser *allodiale*, så slægten fik fuld ejendomsret over dem. I Danmark lagde kongen op til, at man skulle gå den modsatte vej; man skulle, som kongen udtrykte det, gøre *allodium* til *feudum*. Dette var i sig selv ikke attraktivt, og det vidste kongen godt, så han lovede grever og friherrer kompensation. Greverne måtte beholde skatterne af 300 tønder hartkorn af grevskabets bøndergods, friherrerne tilsvarende af 100 tønder hartkorn, det såkaldte *frihedshartkorn*.

Vil man forstå, hvad grevskaber og baronier var, kan man med fordel inddrage et tredje begreb, som

ikke findes i privilegierne selv, nemlig begrebet „Mediatherrschaft“. I det tyske rige var de „rigtige“ grever rigsumiddelbare fyrster, der hørte direkte under kejseren og gav lov, opkrævede skatter og havde egne soldater i deres territorier. Det gælder f.eks. greverne af Sayn-Wittgenstein, Waldeck, Lippe og Oldenburg. Der fandtes imidlertid også grevskaber og store godskomplekser, såkaldte herskaber, der nok havde et betydeligt indre selvstyre i mange spørgsmål, men lød under én af det tyske riges landsfyrster i den forstand, at de ikke havde eget militær og egen udenrigspolitik, og at de i et vist omfang måtte følge lovgivning i og betale skatter til den stat, de hørte under. Det var i nogen grad i deres billede, kongen nu formede grevskaber og baronier. Som et konkret udtryk for det fik grever og baroner patronatsret til de sogne, godset omfattede, og grevskab eller baroni blev en egen retskreds (birk). Sådanne privilegier havde en mindre del af de danske godsejere dog i forvejen, så hermed stillede kongen bare besiddere af grevskaber og baronier lige med ejerne af de mest privilegerede godser som Rosenholm eller Gammel Estrup, men dog højere end ejerne af f.eks. Brusgård eller Gammel Ryomgård.

Grevskaber og baronier fik dog også et privilegium, der var eksklusivt for dem. De blev stillet uden for de kongelige amtmænds tilsyn, og greve eller baron udøvede selv amtmandsmyndigheden. Man kan diskutere den reelle betydning, for grever og baroner skulle følge den lovgivning, kongen gav. Symbolsk betød det imidlertid meget, at greven eller baronen på den måde var fri for at lyde ordrer, der kom gennem amtmænd

og andre regionale embedsmænd, men i princippet fik alle ordrer fra kongen selv, og han havde en rettighed, ingen andre godsejere havde.

Kongen havde formentlig en række motiver til oprettelsen af grevskaber og baronier. Selve ophøjelsen af grever og baroner var en del-og-hersk strategi over for adelen. Samtidig var kongen imidlertid opmærksom på, at rang ikke alene kunne gøre det. For at blive reelt anerkendt skulle den understøttes af materielle realiteter. Der står direkte i privilegierne, at båndlæggelsen af godserne skulle sikre, at den til enhver tid værende greve eller baron havde råd til at leve på en måde, der var passende for samfundets øverste. Det forklarer, at man gjorde godserne til majorater. Forvandlingen af allodiale godser til lensgodser skulle udtrykke grevers og friherrers afhængighed af kongen. Umiddelbart vanskeligst at forklare er det, at grevskaber og baronier blev udstyret med mediatherskabets rettigheder, for det gik egentlig mod den administrative centralisering og ensretning, enevælden ellers stod for. Formentlig skyldes det, at det var nødvendigt for, at man i udlandet ville anse de danske grever og friherrer for andet end indehavere af tomme titler. Samtidig var grevskaber og baronier en slags spejling af selve monarkiet i det små: både med hensyn til den udelte arvegang og den betydelige magt, der lå hos besidderen.

De første grevskaber og baronier

Flere historikere har hævdet, at introduktionen af grever og baroner og oprettelsen af grevskaber og baronier var en fiasko fra starten. Det bygger bl.a. på,

at Christian V klagede over grever og friherrer, der tog mod titlen, men ikke båndlagde godser. Der var også adskillige adelige med jord nok, som ikke blev grever og baroner, mest berømt er Christen og Jørgen Skeel til Gammel Estrup.

Opfattelsen kan dog diskuteres. Under Christian V oprettedes 6 grevskaber og 13 baronier i det egentlige Danmark, ét grevskab i hertugdømmet Slesvig samt to grevskaber og ét baroni i Norge (hvor det ene grevskab endda nåede at blive oprettet, nedlagt og oprettet igen på få år). Ser vi alene på det egentlige Danmark, dækkede de 6 grevskaber og 13 baronier en tiendedel af al privatejet jord. Om det er lidt eller meget, er en smagssag. I 1638 havde der i hele landet kun været 17 adelsmænd, der ejede jord til et grevskab, mens yderligere 60 havde mellem 1.000 og 2.500 tønder hartkorn og dermed jord til et friherreskab. Af de 77 boede de 16 i Skåne, som var tabt i mellemtiden. I 1652 mangler vi oplysninger fra Fyn, men i de øvrige landsdele var antallet af storgodsejere stort set som i 1638.

Nøjagtig, hvordan det havde forskudt sig til 1600-tallets sidste årtier, er ikke undersøgt. Tabet af Skåne betød en decimering af antallet af storgodsejere. Omvendt kom nye til ved afståelsen af krongods til statens kreditorer 1660-64. Hvis vi går ud fra, at de to tendenser omtrent udlignede hinanden, betyder det, at omkring en fjerdedel af dem, der havde jord nok til at oprette grevskaber og baronier, faktisk gjorde det. Mange af de andre fik slet ikke tilbuddet. Et grevskab eller baroni krævede både, at man havde jord nok, og

De første grever tilhørte næsten alle landets politiske top omkring kongen, men kammerjunker Jørgen Skeel fik tilbudt en grevetitel, alene fordi han var landets måske største godsejer og havde jord til to grevskaber og et baroni. Han er imidlertid også den eneste, der med sikkerhed vides at have sagt nej tak. Som hævn nægtede kongen ham at blive gift med en komtesse Ahlefeldt med henvisning til at „lige og lige udi stand bedst føjer sig sammen.“ Foto: David Slater, Gammel Estrup.

at kongen var villig til at ophøje én i rangen. Under Frederik IV og Christian VI (1699-1746), fulgte endnu otte grevskaber og fire nye baronier, og gennem de næste knap 40 år, fra 1746 til reformtidens indledning i 1784, yderligere fem grevskaber og syv baronier.

Grevskaber og baronier var i princippet oprettet for evigheden eller rettere for al den tid, stifterens efterslægt levede. Helt så stabile var de ikke, men til 1784 var hovedreglen, at én gang oprettede grevskaber

og baronier levede videre. Tre grevskaber blev atter konfiskeret af kongerne. Frederik IV oprettede i 1710 grevskabet Frederiksholm til sin elskerinde Charlotte Schindel, men inddrog det igen i 1716, da hun giftede sig mod hans vilje. Meget bedre gik det ikke grevskabet Vallø, som samme konge oprettede i 1713 for Anna Sophie Reventlow, der lige var blevet hans hustru til venstre hånd. Det inddrog Christian VI i 1731 som led i sit opgør med stedmoderen. Grevskabet Løvenholm

Ditlev Rantzau til Breitenburg var i forvejen tysk greve, men i 1671 blev han også én af de første danske grever, og allerede i 1674 oprettede han grevskabet Løvenholm af sine fire jyske godser. Hovedsædet var Gjessingholm ved Randers, der nu fik samme navn som grevskabet. I 1726 blev det konfiskeret, fordi Ditlev Rantzaus ene søn blev dømt for at have stået bag mordet på sin storebror, og i 1741 blev grevskabet ophævet. Foto: Karen Schacht, Gammel Estrup.

blev inddraget af kronen, da besidderen Grev Wilhelm Adolph Rantzau – på et ret tyndt grundlag – blev dømt for at stå bag mordet på sin ældre broder, og selv om det kort efter blev genoprettet for slægten Danneskjold-Samsøe, fik det meget kort varighed.

Af baronierne blev et enkelt, Frisenvold, konfiskeret som led i et opgør med stifterens økonomiske mellemværende med staten. Baronierne Brahetrolleborg, Høegholm, Fuirendal, Marselisborg og Lindenberg hjemfaldt alle til kronen som følge af stifterslægtens uddøen, men blev alle genforlenet til nye besidder-slægter. Baroniet Fuirendal forsvandt, men kun fordi det kom til at indgå i grevskabet Holsteinborg. Midt i 1700-tallet fik besidderen ophævet baroniet Lindenberg, men det blev snart efter genoprettet af H.C. Schimmelmann, der få år senere fik det ophøjet til grevskab. Alt i alt var resultatet, at kronen før 1784 netto havde konfiskeret tre grevskaber og et baroni, mens de øvrige levede videre i én eller anden form.

Stamhuse

Kan man diskutere, om grevskaber og baronier var en succes fra starten, ligger det til gengæld fast, at de såkaldte stamhuse ikke var det. I 1683 gav Christian V gennem en paragraf i Danske Lov ejerne af adelige sædegårde adgang til at oprette stamhuse, hvilket stort set svarer til det, der i andre lande hedder fideikomiser. Stamhusoprettelsen bestod alene i bindingen af godset som majorat, der gik udelt i arv. Derimod skiftede stamhuse ikke juridisk ejer karakter fra allodial til feudal, og de var ikke tillagt særlige øvrigheds mæssige

privilegier. Det fik jurister i 1800-tallet til at fastslå, at stamhusene alene var privatretlige institutioner, mens len - dvs. grevskaber og baronier - var offentligretlige. Hele den skelnen hører en senere tid til, idet pointen ved grevskabers og baroniers privilegier netop var, at de blev en del af den ejendom, grevskabet eller baroniet udgjorde.

I Christian V's regeringstid oprettede medlemmer af den rige adelsfamilie Skeel de tre stamhuse Gammel Estrup, Fusingø og Birkelse, der dog kun bandt en del af slægtens godser. Højadelsmanden Hans Friis, der ikke havde børn, oprettede stamhuset Hevringholm

Avsumgård var ét af de mange stamhuse, der blev oprettet mellem 1746 og 1780. Typisk nok var ejeren af borger-slægt. Sognepræst Jens Jermiin havde købt gården i 1709 og året efter fået den anerkendt som gods. Hans søn Thomas Just Jermiin opførte omkring 1750 den trefløjede hovedbygning, der ses på dette stik fra Pontoppidans Danske Atlas. I 1777 satte han kronen på værket og fik godset, der da i alt var på 642 tonder hartkorn, gjort til stamhus. Det bestod til lensafløsningen.

for at undgå total splittelse af sine godser, og endelig oprettede den borgerlige familie Lerche to stamhuse, hvoraf Rygaard endda blev ophævet næsten med det samme. Det var alt, hvad det blev til under Christian V. I betragtning af, at der til et stamhus kun krævedes 400 tønder hartkorn, hvilket nogenlunde svarer til et dansk gennemsnitsgods, var det ikke imponerende. Under de næste konger gik det ikke meget hurtigere. Syv stamhuse fulgte i Frederik IV's regeringstid og syv mere i Christian VI's.

Under Frederik V blev stamhuse pludselig en modesag. I løbet af denne konges 20-årige regeringstid oprettedes 23-24 stamhuse - altså mere end ét om året, hvor der under de to forrige konger kun var oprettet et stamhus hvert tredje år. Antallet af stamhuse blev mere end fordoblet og kom nu til at overgå antallet af grevskaber og baronier tilsammen. Oprettelserne fortsatte i næsten samme takt til midten af 1780'erne. Før 1784 var kun fem stamhuse ophævet bortset fra, at to blev ophøjet til baronier i 1770'erne.

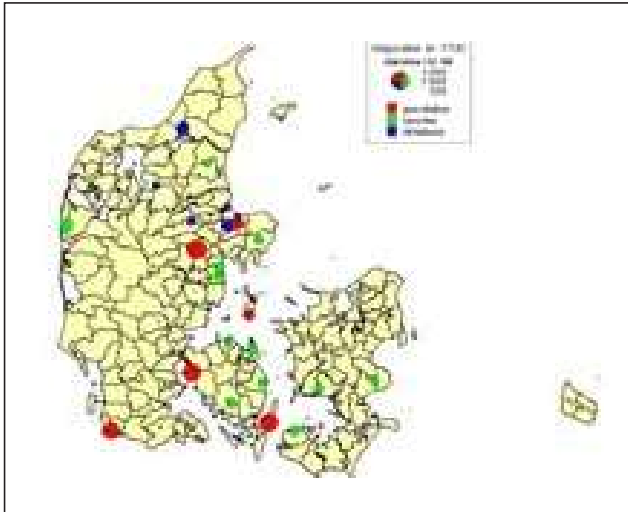
Størrelseskravet til stamhuse var mindre end til grevskaber og baronier, og de fleste lå da også på 4-700 tønder hartkorn, nogle få var endda ikke en gang på 400 tønder. Der fandtes imidlertid også stamhuse, der i størrelse kunne måle sig med grevskaber og baronier. Gammel Estrup og Birkelse var fra begyndelsen over 1.000 tønder hartkorn, og der kom flere til. I 1775 var der ikke mindre end 13 stamhuse på over 1.000 tønder hartkorn, Store Restrup og Gjorslev var endda over 2.000 tønder, og Lerchenborg var med ca. 4.370 tønder større end samtlige grevskaber og intet mindre

end landets største majorat. Næppe alle stiftere af disse meget store stamhuse har haft mulighed for at oprette grevskaber eller baronier, men for nogle var der tale om bevidste valg – vel først og fremmest fordi de ønskede at bevare den uindskrænkede ejendomsret inden for slægten og undgå at ændre godsernes status til lensgods.

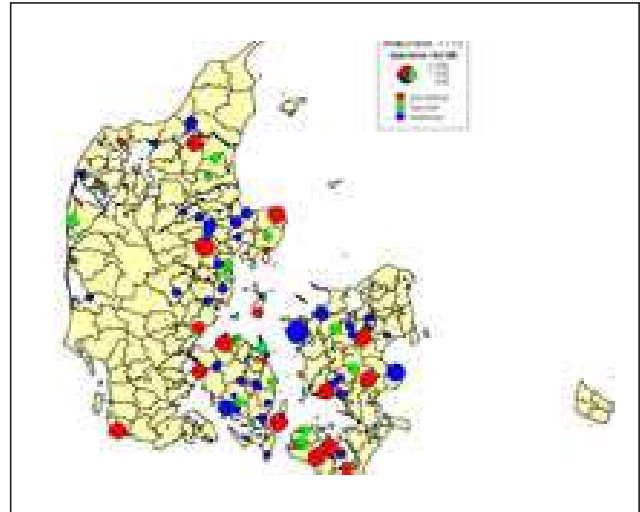
Majoraternes udbredelse

I år 1700 havde majoraterne, som er den fællesbetegnelse, man gradvis brugte for grevskaber, baronier og stamhuse, i alt omfattet ca. 30.000 tønder hartkorn i det egentlige Danmark. I 1750 var det steget til godt 54.000 tønder, i 1775 nåedes over 84.000 tønder, og i 1790 kulminerede majoraterne med godt 90.000 tønder hartkorn. Hele landets jord var efter 1688 sat til 350.000 tønder hartkorn, hvortil kommer, at tienderrettighederne, der blev medregnet i godsernes hartkorn, vel udgjorde 30-50.000 tønder hartkorn. Det betyder, at majoraterne i år 1700 dækkede omkring 8% af landets hartkorn, i 1750 omkring 15% og i 1775 næsten 25%. Majoraterne var sidst i 1700-tallet blevet en markant faktor i landet, og de fleste af landets store godser var nu majoratsbundne.

Samtidig ændredes det geografiske mønster for majoraternes udbredelse. Under Christian V slog majorater især igennem i Jylland og på Fyn, mens der kun var ét baroni på Lolland og to baronier på Sjælland. I løbet af 1700-tallet blev majorater imidlertid mere og mere almindelige på Sjælland og Lolland, og efter 1750 var de generelt mere udbredte i forhold til det samlede

Majorater i 1700.

Majorater i 1775.

hartkorn på øerne end i Jylland. Specielt var der kun ganske få majorater i Vest- og Nordjylland.

I begyndelsen fik majorater også udbredelse i Norge. Under Christian V oprettedes grevskaberne Griffenfeldt og Larvik og baroniet Rosendal. Griffenfeldt blev konfiskeret af kronen efter rigskanslerens fald, men genopstod snart efter som grevskabet Jarlsberg for slægten Wedell. Efter 1700 fulgte ikke flere grevskaber og baronier, men der oprettedes nogle få stamhuse. I hertugdømmerne fandt en vis binding af godser som fideikommiser sted. Det var i princippet det samme som de danske stamhuse, men hed noget andet og fulgte ikke dansk lov. Grevskaber og baronier kom der ikke flere af i hertugdømmerne efter 1700, hvor grevskabet Reventlow forblev det eneste.

Majoraternes krise 1784-1813

I årene fra Frederik V's død i 1766 til Frederik VI's reelle magtbestigelse i 1784 var majorater stadig populære, og der blev oprettet 14 stamhuse, 3 baronier og et grevskab. Ikke desto mindre var der tegn på, at indstillingen til majoraterne var ved at ændre sig. Efter 1766 fik nye grevskaber og baronier ikke mere skattefrihed, end de pågældende godser havde i forvejen. Løvenborg, der blev oprettet i 1773, havde endnu hjemfaldspligt til kronen, men fra oprettelsen af Holstenschus i 1779 og frem var nye grevskaber og baronier fritaget for hjemfaldspligt. Lindenborg og Roepstorff er undtagelser, men kun fordi de blev skabt af tidligere baronier og beholdt disses rettigheder og pligter. Nye grevskaber og baronier var endnu majorater, og da de

stadig fik amtmandsmyndighed, var de også en slags mediatherskaber, men de var i virkeligheden ikke længere len, men allodium, selvom udtrykket „forlene“ stadig blev brugt. Rystelserne skulle blive større. Fra 1770'erne var der i den offentlige debat i stadig stigende

grad sat spørgsmålstegn ved godserne som samfundets grundvold. I 1788 ophævedes stavnsbåndet, og gennem de følgende år mistede godserne flere andre „offentlige“ opgaver. På de tilbageværende statslige godser blev bønderne efterhånden selvejere. På private godser gik

Stenalt hører til de mest kortlivede stamhuse, der har været. Det blev oprettet af greve Frederik Christian Schack i 1787. Den næste besidder, Preben Brahe Schack, lod den nuværende hovedbygning opføre i 1799, men allerede i 1805 blev stamhuset ophævet igen. Foto: Thomas Rønn.

statsmagten ikke ind og gennemtvang en opløsning, men den opfordrede på flere måder til det. Der var også godsejere, der var interesseret i at sælge, fordi man i hvert fald på kort sigt kunne opnå en større forrentning af penge på rente end af fæstegods. Regeringen gav nu i hidtil uset omfang adgang til, at majorater kunne sælges og erstattes af en båndlagt kapital.

Ophævelsen af majorater var sket før, men kun sjældent. I alt ni stamhuse var ophævet, men to fordi de var blevet baronier, og to andre, fordi de var erstattet af andre stamhuse. Men nu tog det fart. Ganske vist blev der stadig oprettet ganske mange majorater, men der blev nedlagt endnu flere. Nogle af de nye majorater blev nedlagt ganske få år efter, at de var oprettet, som det fynske stamhus Rugård, der var oprettet 1782, men atter blev ophævet i 1787. Også gamle stamhuse og baronier som de ærværdige baronier Rysensteen og Marselisborg, der begge gik tilbage til 1600-tallet, blev dog ophævet i disse år. Netto blev resultatet af de turbulente år 1784-1813 derfor, at antallet af grevskaber steg med ét, mens antallet af baronier faldt med seks og antallet af stamhuse med elleve.

De sene majorater

De fortsatte oprettelser viser dog, at der stadig var godsejere, der var tilhængere af at båndlægge godser for slægten, og de fortsatte ophøjelser af baronier og grevskaber viser, at staten stadig sanktionerede det. Der var dog én afgørende forskel. Fra 1790'erne fik de nye baronier ikke amtmandsmyndighed eller andre særrettigheder. De var i praksis stamhuse med en

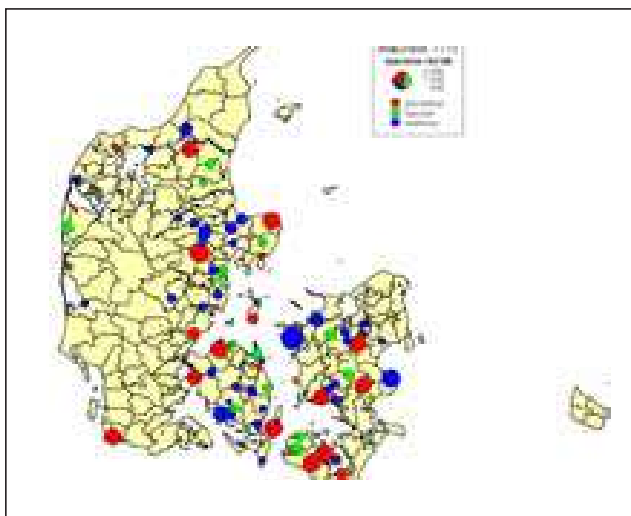
særlig titel. Af grevskaberne fik Hardenberg-Reventlow amtmandsmyndigheden og dermed karakter af mediatherskab, men lenskarakter med hjemfaldspligt fik kun grevskabet Roepstorff, fordi det overtog privilegierne fra de to baronier (Kørup og Einsidelsborg), det var skabt af.

Efter 1813 stabiliserede situationen sig. I de følgende kriseprægede årtier havde bønderne generelt ikke lyst eller evne til at købe sig til selveje, og den generelle tro på, at bønderne hurtigst muligt skulle have ejendomsret og godserne ophæves, svandt ind. For majoraterne blev resultatet en ny, langsom vækst. Egentlig nedlagt blev i den periode kun to stamhuse, mens der oprettedes omkring 15 nye majorater. Samtidig havde der siden 1773 været en stigende tendens til, at nogle af de meget store stamhuse blev ophøjet til baronier og grevskaber. Derved opstod grevskaberne Brahesminde og Hardensberg-Reventlow og baronierne Løvenborg, Holstenshus, Gavnø og Stampenborg.

I 1848 var der derfor i det egentlige Danmark 20 grevskaber, 14 baronier og 46 stamhuse og fideikommissgodser.¹ Majoraterne omfattede nu godt 86.000 tønder hartkorn – eller næsten lige så meget som i 1790. I alt var det knap en fjerdedel af al jord i landet og mere end halvdelen af den jord, der endnu hørte under private godser. I 1850 var majorater og godser mere synonyme begreber end nogensinde.

Fra grundlov til lensafløsning

Grundloven af 1849 forbød oprettelse af flere len og stamhuse, og majoraternes offentlige opgaver blev

Majorater i 1850.

stort set afskaffet. De bestående majorater blev imidlertid ikke ophævet. Kun blev der i 1851 givet adgang til, at de kunne bortsælge deres bøndergods til selveje. Mange majorater benyttede sig hurtigt af denne ret, mens andre holdt sig tilbage.

Bl.a. gik grevskabet Wedellsborg først i gang med at frasælge sit fæstegods efter 1910. Hovedreglen var dog, at fæstegodset blev frasolgt før 1900. Hvor majoraterne havde dækket ca. 20% af landets jord i 1850, lå andelen væsentligt under 10% i 1900, og den var næppe 5% i 1919.

Majoraterne blev altså mindre. Alligevel oplevedes tiden mellem 1850 og 1919 som en gylden tid for majoraterne, som deres indian summer. Det har flere forklaringer. Frasalget af fæstegods frigjorde store kapitaler,

som blev lånt ud mod rente og sikrede majoratsbesidderne en stor og stabil indtægt. Samtidig betød gode tider, dels midt i 1800-tallet, dels fra 1890'erne til 1919, at det store landbrug tjente store penge. Og storlandbrug var majoraterne stadig. Fæstegodset blev ganske vist frasolgt, men hovedgårde og skove bestod, og dertil kom ved de fleste majorater nye store avlsgårde, skabt ved fraskilning af hovedgårdsjord, nyopdyrkning eller inddragelse af fæstejord. De store indtægter og de frigjorte kapitaler blev til dels investeret i forbedrede skove og nye og moderne avlsgårde, men også i ny- og ombygning af hovedbygninger og et glitrende selskabsliv. I det førte majoratsbesidderne an. Nu var der ingen tvivl om, at majoratsbesidderne både rent faktisk var adelens og godsejerstandens førstemand og blev regnet for det.

Grundloven havde lagt op til, at majoraterne skulle ophæves ved lov, men i praksis skete der intet før systemskiftet. Mellem 1848 og 1900 var antallet af majorater fuldstændig konstant. Første ændring indtraf i år 1900, hvor det lykkedes besidderen af stamhuset Fjellebro at få lov til at sælge godset og substituere det med en fideikommiskapital. I 1906 blev det stærkt forgældede stamhus Rønningsøgård ophævet. Der bestod derfor 19 grevskaber, 14 baronier og 44 stamhuse og fideikommissgodser, da man i 1909 nedsatte en kommission, der skulle forberede lens og stamhuses overgang til fri ejendom. Dens betænkning kom i 1913, men loven om lensafløsning kom først 1919. I mellemtiden havde besidderne af fem stamhuse selv afgjort sagen. Gammel Køgegård var gjort til en

stiftelse, og Ringsted Kloster, Overgård og Dallund solgt og erstattet af fideikommiskapitaler. En helt særlig løsning gennemførte Grev Moltke-Huitfeldt til Moltkenborg i 1916. Han solgte nemlig godset til sig selv og lod købesummen båndlægge i stedet for stamhuset.

De øvrige knap 75 len og stamhuses skæbne blev beseglet med lensafløsningsloven. Den blev og bliver opfattet som en voldsom rystelse af en stabil verden. Det var den også, men den stabile verden, den rystede, var ikke ældgammel på dansk grund. De ældste da bestående majorater, grevskaberne Frijsenborg, Langeland og Wedellsborg og baronierne Holckenhavn, Juellinge og Wilhelmsborg – var knap 250 år gamle, og kun halvdelen af de bestående majorater var mere end 150 år gamle. Majoratet blev i Danmark introduceret i 1600-tallet, slog igennem i stort omfang i 1700-tallet, nåede først for alvor at repræsentere gammel orden og dybe rødder i 1800-tallet og forsvandt i 1900-tallet.

Noter

- 1 Blandt grevskaberne indgår Schackenborg, fordi det lå i de kongerigske enklaver, men ikke Sandbjerg, der var slesvigske. Blandt fideikommissgodserne er Selsø-Lindholm og Saltø-Harrested kun regnet for ét gods hver.